

УДК 159.938.3:378

ORCID: 0000-0002-6223-1838

Анатолій Володимирович Шулдик,
кандидат психологічних наук, доцент,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна,
shuldikav@ukr.net

СТРУКТУРА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПСИХОЛОГА ТА УМОВИ ЙОГО РОЗВИТКУ

У статті розкрито структуру професіоналізму психологів, описані критерії, показники та умови його розвитку. Метою статті є визначення структури, критеріїв, показників та умов розвитку професіоналізму психологів. Для досягнення мети виконано наступні завдання: на основі аналізу психологічної літератури визначити структуру професіоналізму психологів; діагностувати компоненти професіоналізму психологів за критеріями та показниками; визначити умови розвитку професіоналізму психологів.

У результаті дослідження було розроблено структуру професіоналізму та виокремлено зміст когнітивного, мотиваційно-ціннісного та операційно-технологічного компонентів. Встановлено, що умовами розвитку професіоналізму психологів є спеціально створене освітнє середовище, яке стимулює цей розвиток через групові форми та методи роботи, що спрямовані на розширення знань та вироблення практичних умінь і навичок з професійної діяльності, на формування позитивного ставлення до неї. Досягнення належного рівня розвитку професіоналізму прискорився за умови втілення розробленої автором програми розвитку професіоналізму психологів.

Ефективність програми забезпечувалася повторним здійсненням діагностичного зрізу рівнів розвитку професіоналізму після формувального етапу експерименту, під час якого використовувалися ті ж методи та завдання, що й під час констатувального етапу експерименту. Очікуваним результатом дослідження стала позитивна динаміка сформованості професіоналізму психологів. Після впровадження програми розвитку професіоналізму, наступили якісні та кількісні зміни в розвитку професіоналізму.

В цілому аналіз отриманих результатів щодо розвитку професіоналізму психологів експериментальної групи говорить про її достатній (вище середнього) рівень сформованості професіоналізму, а це, в свою чергу, є показником ефективної дослідно-експериментальної роботи.

***Ключові слова:** професіоналізм, професійна діяльність, психолог, когнітивний, мотиваційно-ціннісний та операційно-технологічний компоненти професіоналізму.*

ORCID: 0000-0002-6223-1838

Anatolii Shuldik,
PhD of Psychological,
Associate Professor of Psychology chair,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
shuldikav@ukr.net

STRUCTURE OF PSYCHOLOGIST'S PROFESSIONALISM AND CONDITIONS OF ITS DEVELOPMENT

The article reveals the structure of psychologist's professionalism, describes the criteria, indicators and conditions of its development. The purpose of the article is to determine the structure, criteria, indicators and conditions for the development of professionalism of psychologists. To achieve this goal, the following tasks were performed: based on the analysis of the psychological literature to determine the structure of professionalism of psychologists; diagnose the components of the professionalism of psychologists by criteria and indicators; determine the conditions for the development of professionalism of psychologists.

As a result of the research, the structure of professionalism was developed and the content of cognitive, motivational-value and operational-technological components was singled out. It was found that the conditions for the development of professionalism of psychologists are a specially created educational environment that stimulates this development through group forms and methods of work aimed at expanding knowledge and developing practical skills in professional activities, to form a positive attitude towards it. Achieving the appropriate level of professional development has accelerated provided the implementation of the author's program for the development of professionalism of psychologists.

The effectiveness of the program was ensured by the repeated implementation of the diagnostic section of the levels of professionalism development after the formative stage of the experiment, during which the same methods and tasks were used as during the ascertaining stage of the experiment.

The expected result of the research was the positive dynamics of the formation of professionalism of psychologists. After the implementation of the professional development program, there were qualitative and quantitative changes in the development of professionalism.

Key words: *professionalism, professional activity, psychologist, cognitive, motivational-value and operational-technological components of professionalism.*

ORCID: 0000-0002-6223-1838

*Анатолій Володимирович Шулдик,
кандидат психологічних наук, доцент,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Умань, Україна,
shuldikav@ukr.net*

СТРУКТУРА ПРОФЕСІОНАЛІЗМА ПСИХОЛОГА І УМОВИЯ ЕГО РОЗВИТТЯ

В статті раскрыта структура професіоналізму психологів, описані критерії, показателі і умовія его розвитку. Целью статті являється определение структури, критеріев, показателів і умовій розвитку професіоналізму психологів. Для досягнення цілі выполнены следующие задачи: на основе анализа психологіческой літератури определити структуру професіоналізму психологів; діагностувати компоненти професіоналізму психологів по критеріям і показателям; определити умовія розвитку професіоналізму психологів.

В результате исследования была разработана структура профессионализма и выделены содержание когнитивного, мотивационно-ценностного и операционно-технологического компонентов. Установлено, что в условиях развития профессионализма психологов есть специально созданное образовательная среда, которая стимулирует это развитие через групповые формы и методы работы, направленные на расширение знаний и выработки практических умений и навыков по профессиональной деятельности, на формирование положительного отношения к ней. Достижения надлежащего уровня развития профессионализма ускорился при реализации разработанной автором программы профессионализма психологов.

Эффективность программы обеспечивалась повторным осуществлением диагностического среза уровней развития профессионализма после формирующего этапа эксперимента, во время которого использовались те же методы и задачи, и во время констатирующего этапа эксперимента. Ожидаемым результатом исследования стала положительная динамика сформированности профессионализма психологов. После внедрения программы развития профессионализма, наступили качественные и количественные изменения в развитии профессионализма.

В целом анализ полученных результатов по развитию профессионализма психологов экспериментальной группы говорит о ее достаточной (выше среднего) уровень сформированности профессионализма, а это, в свою очередь, является показателем эффективной опытно-экспериментальной работы.

Ключевые слова: профессионализм, профессиональная деятельность, психолог, когнитивный, мотивационно-ценностный и операционно-технологический компоненты профессионализма.

Постановка проблеми. Потреба суспільства у ефективній професійній діяльності психологів у різних сферах соціальної практики вимагає розвитку їх професіоналізму.

На даний час зміст психологічних умов розвитку професіоналізму психологів визначають протиріччя, які виявлені нами на основі аналізу наукової психологічної літератури, а також вивчення досвіду їх роботи. Це протиріччя між зростаючою потребою суспільства в творчих психологах, які постійно прагнуть до підвищення свого рівня професіоналізму і недостатньою підготовленістю таких працівників, відсутністю науково обґрунтованої і практично апробованої моделі професіоналізму, відсутністю комплексної програми розвитку належного рівня професіоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття проблема професіоналізму стала предметом дослідження психологічної науки. У контексті організаційної психології та акмеології досліджуються умови та чинники руху людини до вершин професіоналізму. Вивчаються акмеологічні інваріанти професіоналізму [2], професійно важливі якості [1; 2], акмеологічні технології розвитку особистісно-професійних якостей та вмій, індивідуальний стиль діяльності [4; 5], мотивація професійної діяльності, особливості професійного становлення та оптимізації діяльності фахівців у конкретних видах діяльності [3; 5]. Аналіз професіоналізму як комплексного феномена передбачає вивчення його як властивості, процесу та стану людини-професіонала [3].

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу про професіоналізм, ми дотримуємось наступного визначення. Професіоналізм – це інтегральна характеристика працівника, яка передбачає наявність високого рівня здійснення ним професійної діяльності та професійно-особистісну зрілість.

Єдиної думки дослідників у галузі психології щодо категорії «професіоналізм» поки що не склалось, не розроблена структура та зміст професіоналізму психологів, не

виокремлені критерії, показники та умови його розвитку. **Метою статті** є визначення структури, критеріїв, показників та умов розвитку професіоналізму психологів.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. На основі аналізу психологічної літератури ми визначили структуру професіоналізму психологів, яка включає когнітивний, мотиваційно-ціннісний та операційно-технологічний компоненти. Когнітивний компонент професіоналізму психологів – це їх знання з професійної діяльності, знання про її ефективність, кар'єру та професійно-особистісну зрілість.

Психолог повинен знати загальну, соціальну, педагогічну, вікову психологію, психологію особистості, загальну педагогіку, основи дефектології, сексології, профорієнтації та психології праці, психодіагностики, психопрофілактики, психотерапії, психогігієни, структуру системи освіти, психологію управління; форми, методи, засоби ефективного навчання і виховання, діагностики і корекції психічного розвитку дитини; програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня освіти дітей, вимоги до нормативного забезпечення навчально-виховного процесу; індивідуальні характеристики клієнтів, соціальні, культурні, психологічні та інші їх особливості; основні напрямки і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки; етичний кодекс психолога, законодавчі і нормативно-правові акти та документи з питань професійної діяльності; державну мову відповідно до чинного законодавства України.

Ефективність професійної діяльності характеризується співставленням результатів і витрат у роботі психолога. Ефективність визначається або кількістю витрат, необхідних для отримання певного результату, або результатом, отриманим за певних витрат. Спільною ознакою ефективних психологів є їх уміння досягати позитивного результату у всьому, за що б вони не бралися.

Кар'єра – це успішне просування вперед у професійній діяльності психолога як особистості і як суб'єкта цієї діяльності. Професійна зрілість формується в процесі професіоналізації. Це формування Я-образів: «Я – психолог», «Я – психолог-професіонал», що досягається шляхом вирішення професійних завдань. Особистісна зрілість характеризує людину, яка знає професійні цінності і слідує їм, має розвинену професійну свідомість і професійні здібності, використовує прийоми професійного мислення, проявляє інтерес і творчість у праці.

Мотиваційно-ціннісний компонент професіоналізму психологів містить професійно-ціннісні орієнтації, професійні мотиви, базові та актуальні потреби, стійке позитивне ставлення до професійної діяльності, задоволеність нею, спрямованість на діяльність і на людей.

Професійно-ціннісні орієнтації – це вибрані і прийняті людиною основи оцінки призначення діяльності, системи духовних цінностей, професійних менталітетів, правила професійної етики. Цінностями психолога є люди, з якими він працює, розуміння їх особистісних проблем, здатність надавати їм допомогу тощо.

Мотивація – це процес спонукання себе до взаємодії з клієнтами з метою надання їм допомоги. Мотивація означає сукупність всіх детермінант поведінки, які спонукають психолога до активності, а також об'єкт, на який ця активність спрямована. Професійна мотивація – це те, ради чого психолог втілює свої професійні здібності.

Базові потреби психологів є найбільш сильними і значущими мотивами їх професійної діяльності, а актуальні потреби є другорядними за силою та ступенем значущості після базових.

Задоволеність професійною діяльністю – це суб'єктивна оцінка якості тих чи інших об'єктів, умов життя і діяльності, життя в цілому, стосунків з людьми, самих людей, в тому числі і самого себе. Задоволеність – це емоційно-оцінне ставлення психолога до виконання роботи та умов її протікання.

Операційно-технологічний компонент професіоналізму психологів – це сукупність умінь, навичок, способів дій, прийомів для забезпечення професіоналізму цих працівників.

Професійне мислення психолога включає в себе способи отримання ним нових знань про різні аспекти професійної діяльності; прийоми постановки, формулювання і розв'язання професійних завдань; етапи прийняття і реалізації рішень; прийоми цілевстановлення і планування, вироблення нових стратегій професійної діяльності.

Професійна творчість – це знаходження нових нестандартних способів розв'язання професійних завдань, прийняття рішень. Результатами професійної творчості можуть бути: нове розуміння предмету праці (нові ідеї, закони, концепції), новий підхід до способів професійних дій, орієнтування на отримання принципово нових, оригінальних результатів.

Сутність планування полягає у виробленні напрямів, шляхів, засобів і заходів щодо реалізації цілей професійної діяльності психолога.

Уміння контролювати передбачає самоспостереження за процесом власної професійної діяльності, оцінювання результатів, співвіднесення їх з визначеною ціллю. У психологічному аспекті контроль є особливим видом діяльності психолога, пов'язаним із наданням своєчасної допомоги клієнтам, здійсненням за необхідності відповідних заходів, спрямованих на досягнення розв'язання їх проблем.

Прийняття рішення – вольовий акт формування послідовності дій, результатом яких є досягнення конкретної цілі психолога на основі перетворення вихідної інформації. Це вибір кращого рішення з чисельних альтернатив.

Обмеження – це чинник, що стримує потенціал та результати роботи психолога. Психолог у процесі самопізнання вивчає, усвідомлює і долає обмеження, які перешкоджають професійному успіху та особистому зростанню.

Ми діагностували компоненти професіоналізму психологів за наступними критеріями та показниками.

Таблиця 1

Компоненти, критерії та показники професіоналізму психологів

Компоненти	Критерії	Показники
Когнітивний компонент	Знання з професійної діяльності, знання про її ефективність, кар'єру та професійно-особистісну зрілість	Рівень знань. Індексна оцінка, яка визначається кількістю наявних знань щодо загальної їх кількості
Мотиваційно-ціннісний компонент	Професійно-ціннісні орієнтації	Ієрархія цінностей
	Спрямованість на успіх діяльності	Рівень мотивації до успіху
	Задоволеність професійною діяльністю	Рівень прояву flow-ефекту
Операційно-технологічний компонент	Професійне мислення, професійна творчість	Частота прояву Рівень розвитку
	Уміння і навички успішно планувати	Рівень вирішення (низький, адаптаційний, інноваційний)

	Уміння успішно приймати рішення	Частота прояву
	Уміння визначати власні обмеження	Частота прояву обмежень

Програма розвитку професіоналізму психологів була розроблена автором і впроваджена в умовах навчання психологів, зміст якої включав міні-лекції, рольові ігри, різноманітні вправи, групові дискусії, розв'язання конкретних психологічних ситуацій, психологічний практикум, «мозковий штурм», метод фокальних об'єктів тощо.

Для перевірки ефективності цієї програми було створено експериментальну та контрольну групи досліджуваних. Члени обох груп мали приблизно однаковий рівень розвитку професіоналізму. В експериментальній групі підготовка мала системний, цілісний характер відповідно до розробленої автором програми.

У контрольній групі підготовка психологів носила традиційний характер і не містила спеціальних вправ, спрямованих на їх професійний розвиток.

Втілення програми розвитку професіоналізму дозволило отримати такі результати.

1. Розвиток когнітивного компоненту професіоналізму психологів проявився у таких позитивних змінах: зросла повнота знань про професійну діяльність та її функції, про ефективність як співставлення результатів та витрат; поліпшилися знання про професійну кар'єру та її види, чинники успішної кар'єри; виникло більш глибоке розуміння професійно-особистісної зрілості.

2. Розвиток мотиваційно-ціннісного компоненту професіоналізму психологів проявився у таких позитивних змінах: почали домінувати мотиви досягнення успіху над мотивами уникнення невдач, мотиви творчості над мотивами виконавчої діяльності. Епізодичні, ситуативні спонукання до праці перетворилися у стійкі, довготривалі; спостерігався перехід від вузько результативних мотивів репродуктивної діяльності до процесуальних, творчих мотивів. Незадоволеність діяльністю змінюється задоволеністю по мірі досягнення успіху.

3. Розвиток операційно-технологічного компоненту психологів виявився у таких позитивних змінах: покращилися уміння успішно планувати свою діяльність, проводити аналіз досягнень. Розвинулися навички виявляти сильні і слабкі сторони у власній діяльності. Значно покращилися уміння приймати ефективні рішення, всебічно розглядати альтернативи, вибирати оптимальний варіант прийняття рішення та організовувати його виконання.

4. На етапі завершення експерименту наступили також кількісні зміни в розвитку професіоналізму психологів. Високий рівень розвитку професіоналізму виявився у 36,3% респондентів експериментальної групи, (зріс на 18,1%); середній рівень розвитку проявили 40,9% респондентів, (зменшився на 4,5%); початковий рівень розвитку професіоналізму виявився у 22,8%, (зменшився на 13,6%). Високий рівень професіоналізму в контрольній групі не змінився, середній – зріс на 4,5%, а низький рівень – зменшився лише на 4,5% психологів.

Отже, розвиток професіоналізму – це процес досягнення позитивних змін у всіх компонентах професіоналізму, які відбуваються при тривалому виконанні психологом професійної діяльності, і забезпечують якісно новий, більш ефективний рівень вирішення складних професійних завдань у визначених умовах.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити ряд висновків.

1. Розроблено структуру професіоналізму та виокремлено зміст когнітивного, мотиваційно-ціннісного та операційно-технологічного компонентів.

2. Умовами розвитку професіоналізму психологів стало спеціально створене освітнє середовище, яке стимулювало цей розвиток через групові форми та методи роботи, що спрямовані на розширення знань та вироблення практичних умінь і навичок з професійної діяльності, на формування позитивного ставлення до неї. Досягнення належного рівня розвитку професіоналізму прискорився за умови втілення розробленої автором програми розвитку професіоналізму психологів.

3. Ефективність програми забезпечувалася повторним здійсненням діагностичного зрізу рівнів розвитку професіоналізму після формувального етапу експерименту, під час якого використовувалися ті ж методи та завдання, що й під час констатувального етапу експерименту.

4. Результатом дослідження стала позитивна динаміка сформованості професіоналізму психологів. Після впровадження програми розвитку професіоналізму, наступили якісні та кількісні зміни в розвитку професіоналізму.

Загалом аналіз отриманих результатів щодо розвитку професіоналізму психологів експериментальної групи свідчить про її достатній (вище середнього) рівень сформованості професіоналізму, а це, в свою чергу, є показником ефективної дослідно-експериментальної роботи.

Проте, проведене дослідження не охоплює всього кола проблем щодо розвитку професіоналізму психологів. Психологічні умови розвитку професіоналізму не є чимось незмінним, сталим, при їх апробуванні можливі варіативність, імпровізація, внесення змін в залежності від індивідуальних особливостей психологів, їх соціокультурного контексту життєдіяльності.

Перспективним є розробка програм індивідуального розвитку професіоналізму психологів, розробка методик для діагностики складових професіоналізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гузій Н. В. Категорія професіоналізму в теорії і практиці підготовки майбутнього педагога : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 568 с.
2. Деркач А. А. Зазыкн В. Г., Маркова А. К. Психология развития профессионала : учеб. пособие. Москва, 2000. 124 с.
3. Дружилов, С. А. Психология профессионализма субъекта труда : интегративный подход. Ежегодник Российского психологического общества : материалы 3-го Всероссийского съезда психологов. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2003. Т. 3. С. 153–157.
4. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития. Москва : Академия, 2009. 240 с.
5. Лавриненко С. Л. Психологічні умови розвитку професіоналізму вчителів гімназії : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / НАПН. ДВНЗ «УМО». Київ, 2013. 208 с.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.

REFERENCES

1. Huzii, N. (2007). Kategoria profesionalizmu v teorii i praktysi pidhotovky maibutnoho pedahoha (Doctor thesis). Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, Kyiv. [in Ukrainian].
2. Derkach, A. & Zazykin, V. & Markova, A. (2000). Psihologija razvitija professionala : ucheb. posobie. Moskva. [in Russian].

3. Druzhilov, S. (2003). Psihologija professionalizma subyekta truda : integrativnyj podhod. *Ezhegodnik Rossijskogo psihologicheskogo obshhestva : materialy 3-go Vserossijskogo syezda psihologov*. Sankt-Peterburg : SPbGU. [in Russian].
4. Zeer, Je. (2009). Psihologija professional'nogo razvitija. Moskva : Akademija. [in Russian].
5. Lavrynenko, S. (2013). Psykholohichni umovy rozvytku profesionalizmu vchyteliv himnazii (PhD thesis). NAPN. DVNZ «UMO», Kyiv. [in Ukrainian].
6. Markova, A. (1996). Psihologija professionalizma. Moskva : Mezhdunarodnyj gumanitarnyj fond «Znanie». [in Russian].

Бібліографічний опис для цитування:

Шулдик А.В. Структура професіоналізму психолога та умови його розвитку. *Психологічний журнал Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2020. № 4. С. 70–77.